

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 50 (1964)

Artikel: Problematica ell'introducziun de Gion Antoni Bühler
Autor: Maissen, Alfons
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882013>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 02.04.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

e l'instrucziun en la composiziun, ein ils elements en ils quals l'instrucziun linguistica ha de semover. Nus vulessen mo aunc avertir il scolast de buca prender atras memia bia en ina gada; lavura el atras cun ina classa ils dus cuors de quest cudisch en 2—3 unviarns, sch'eis el staus fetg diligents ed ha prestau tut quei che sa gestamein vegnir pretendiu ded el.

La secunda part de quest cudisch, la quala vegn en dus auters cuors a cumpegliar la syntax, las interpuncziuns etc., vegn a comparer aschi gleiti sco il temps e las circumstanças lubeschan.

Buns cussegls ed instructivas remarcas, ton per ina secunda ediziun della presenta part, sco era per la continuaziun della secunda part, retschevein nus da tut temps cun engraziament; mo ils criticasters de natira fagein nus attents sin il vegl e ver proverbi il qual secloma:

«Quei ei la vera critica,
Cur ch'ins per quei ch'ins slauda,
Sa metter quei che s'auda.»

C u e r a , ils 17 de november 1863

J. A. Bühler

Problematica ell'introducziun de Gion Antoni Bühler

da Alfons Maissen

L'introducziun de Bühler, restampada allas p. 285—289 digl Ischi, ei vegnida dada en ortografia hodierna. Las midadas ein minimas, pertuccan ni la fuorma ni siu stil. Enzacons exempels: codisch, ploviu, sedomognar, morir, l'emprima nev croda, pomera, il tschoc, gieniturs, activiat, dovei, dovraus, contegn, furma, curs, tudesc, justificau etc. Plaids sco magister, agricolant etc., ein daditg secasai en nies scazi de plaids. Ins vesa en quests exempels ina certa tendenza de fugir de diftongs, de preferir plitost fuormas che lain percorscher il pli bein igl origin latin. Il lungatg de questa introducziun selegia sco sch'ei setractass d'in tractat de nos dis, in lungatg quasi perfetg sursilvan, cadian. Da l'autra vart eis ei instructiv d'analisar siu text e de far stem en teoria de siu intent e ferma mira de scaffir zacu in lungatg unitar.

Per Bühler ei ina buna instrucziun el lungatg matern de gronda valeta per la formaziun e l'educaziun dil scolar. El di quei avon 100 onns! Per oz ei quei nuot niev. El punctuescha denton era che l'instrucziun linguistica seigi fetg greva. El sa quei d'atgna experienza. Bühler lai valer ch'ins vegni spert e bein vinavon egl emprender de leger e scriver cun las novas metodas dil temps. El patratga als numerus *Cudischs d'ABC*. Mo suenter vegni nuot pli alla glisch. Pia, co baghegiar enzatgei da rudien e de valeta sigl emprem success?

Per dar buna scola a quels dell'emprema classa duvra'ei ils cudischs a disposiziun ed empau talentetic natural. Per ira cun success vinavon, duvra'ei enconuschentschas linguisticas pli profundas dil lungatg de scartira sursilvan. Per questa stagnaziun e nun-success ell'instrucziun romontscha fa Bühler star buns *l'inhabilitad* dil scolast sco era la *munconza* de mieds d'instrucziun adattai per nossas scolas romontschas ruralas. Quella munconza ha Bühler vuliu dismetter per part entras sia grammatica. — Buca perdunabel para ad el la mania de versar cun tutta forza en testas ded 8 e 9 onns fuormas e plaids tudestgs che la mattatschaglia gnanc capescha buc. Ins entscheivi schi baul cul tudestg pervia della munconza de mieds d'instrucziun en lungatg romontsch. Ils scolasts ein era pli bein preparai per l'instrucziun tudestga. L'instrucziun al seminari scolastic ei gie per gronda part en lungatg jester. Sche Bühler tschontscha d'in lungtg *mai* empriu, sche manegia el cun quei il *lungatg romontsch de scartira*. Che l'instrucziun romontscha ellas scolas ruralas de siu temps era buca stgisa de dar la formaziun sufficienta als scolasts vegnents per dumignar il pensum romontsch, ei capeivel. Bühler sedamonda: «... pertgei nua han nos scolasts romontschs giu occasiun d'emprender lur lungatg matern en quella extensiun, sco ei sto dad els vegnir garegiau? Nos publics instituts grischuns han gie tochen dacheu priu pign risguard sin ils basegns linguistic della populaziun romontscha.» —

G. A. Bühler ch'era avon 100 onns enamiez il moviment, ed enconuscheva las caussas d'atgna experienza, tschontscha d'ina *perioda dellas ortografias*, ch'ins hagi varghentau ellas scolas els davos decennis. Tgi che saveva l'ortografia pareva d'esser mitschhaus dagl embrugl! Mo da l'autra vart sto Bühler conceder ch'ei devi gnanc enteifer las *duas ortografias confessionalas* ina perfetga uniun. Senza snegar la valeta d'ina buna ortografia per la formaziun, less Bühler dar pli bia peisa alla dumignonza dellas fuormas grammaticalas. Ils Romontschs seigien disai d'emprender iel empem in lungatg jester (il tudestg de scartira). De presentar la grammatica romontscha, las fuormas, ils temps e la stilistica negin ch'hagi ughegiau tochen oz. — Nus stuein conceder che Bühler hagi creau l'emprema grammatica romontscha pil scolar e per la scola rurala romontscha. Il lungatg romontsch vegni mo memia tounsch modulaus suenter il tudestg. Biars sebettien ella bratscha dil franzos, talian e tudestg per scaffir ina nova mixtura. La suandonta construcziun ord la plema de Bühler ei de considerar per impurtonta: «*Sut talas circumstanziass eis ei temps de semetter sin in'otra via sch'ils Romontschs vulan buca piarder lur lungatg e lur nazionalitad*». —

El mument che Bühler elaborescha e publichescha sia grammatica privatamein e d'atgna iniziativa eis el actuar della Societad Retoromontscha. Sco instructor dil lungatg romontsch el seminari de scolasts a Cuera, eis el perschadius dil basegns d'ina tala grammatica, ed in'emprova para giustificada.

Per sia instrucziun alla scola cantonala sco era per mintga scolast ora silla tiara, ein ils dialects schi differents de grond impediment

per l'unitad d'in lungatg de scartira. Per negins de quels, — vid ils quals ins setegn cun stinadadad, — vesa Bühler la basa per in ver lungatg de scartira. Negins dils dialects possedien sufficienta litteratura per saver dominar. — Cheu entscheiva, — schegie che Bühler sa ch'ei dat *dialects* ed in *lungatg de scartira*, — siu grond sbagl. Quel ha menau el en empruament ed en perfetg. En quei liug entscheiva el a manischar cun in principi falliu: «gie mintga vitg setegn vid siu dialect, seigi el *buns ni corrupts*». — Muoth ha detg pli tard en sias Normas: «*Scientificamein priu, han tuts dialects la medema natira, sco ils cuolms e las vals, e tuts ligitims fepls dil medem lungatg radical*». — De corruptadad d'in dialect ni lungatg san ins sil pli tschintschar sche in de quels ei ius a smerscha entras influenzas de lungatgs jasters e de nunsufficienta cultivaziun ed istruzziun linguistica. Era emblida Bühler che il lungatg sursilvan ei gia da tschentaners in lungatg de scartira cun ina gronda litteratura, pia surmontau il stadi de dialect ella domena de baselgia e scola. Bühler crei ch'il lungatg sursilvan vessi stuiu prender pli bia risguard sin ils *buns elements* d'auters dialects romontschs. En egl vev'el siu cuntorn: la Sutselva gronda, epi cunzun l'Engiadina sco vera cunterpart della Surselva. Suentar la reunida dils gronds curdava gl'auter senza gronda breigia, demai il territori renan practicamein in'unitad el lungatg de scartira. 1864 veva Bühler aunc buca in'idea precisa de siu grond plan. Da sia *Grammatica elementara* resultan gia entgens indecis d'ina certa antipatia enviers il lungatg cadien predominant. Fuormas della Foppa ein per el gia pli simpaticas. Nus sa vein che quei sprèz vegn pli tard pli recents. Pertgei l'opposiziun gronda enviers igl experiment fusionistic stueva vegnir dalla Surselva. L'Engiadina era da tschella vart dils cuolm, e veva de temer pauc. Siu niev patertgar semuossa en plirs loghens de si'introducziun: «*Da l'autra vart han ins beinduras cun gronda breigia empruau de giustificar fuormas e plaids d'in dialect ch'ei totalmein faulsas, fertor che las medemas fuormas sesanflan puras en in dialect de contradas vischinontas*». — Eis ei gest e pusseivel de taxar bien e schliet en in lungatg, — e de combinar la schinumada megliera tocca en nova sintesa? Igl ei sco de sdrappar orda plirs corps las meglieras parts per far lunderora ina nova combinaziun senza veta. Quei va mo sin via organica ed evolutiva. Bühler ha studegiu ils dialects sco paucs auters de siu temps. El animava ils linguists de far il medem. Secapescha per eruir ils *buns elements* per siu lungatg unitari.

Gion Antoni Bühler numna in impurtont principi, pretendend che la cultivaziun dil romontsch hagi de sebasar sil *latin*. Lu curdassien fuormas e plaids memia zun smugliai che laschien buca pli sclarir tras igl origin latin. Muoth punctuescha era fermamein il principi della derivonza, mo interpretescha quei principi tenor leschas evolutivas. Bühler untgescha nua ch'el sa diftongs romontschs, tartgond de restar aschia pli datier dil latin: *neiv*, *fuorma*, *tiara*, *tschiep*, *tschiec* etc., metta el en: *nev*, *furma*, *terra*, *tschop*, *tschoc* etc.

Muoth di en sias Normas: «*Cun far nuot vegn ins tier nuot!*» — En quei grau ei Bühler, il grond e serius luvrer, della medema idea. Ei tuchi als Romontschs, a mintgin, *d'emprender* siu lungatg matern (de scartira): «... *pertgei nus Romontschs essan schi pauc sco in'otra naziun dotai dal Scaffider cun il dun de saver enzatgei senza emprender*». — Per la conversaziun de mintga di, per la tschontscha dialectala, manegia Bühler ch'ins stuessi nuota haver scolas, era buc per esser capius en in circuit d'auter dialect. Tedlei sia impurtonta conclusiun: «*Mo vulein nus Romontschs esser in pievel unit; vulein nus far pretensiuns sin entgina cultivaziun ed educaziun, sche stuein nus haver scolas, e las scolas duein vegnir drizzadas en dapertut sin medem pei, che la nazionalitad sesvegli e seconservi. Perquei stuein nus haver in lungatg, silmeins en nos cudischs ed en nossas scolas*». — Quei ei in grondius patratg! Mo co era quel de realisar senza far mal a negin e senza devastar dialects e lungatgs de scartira? Ins astga buca emblidar che Bühler veva ils scolars romontschs de tut igl intschess romontsch en sias classas: Sursilvans, Centrals ed Engiadines. Pia ei sia construcziun ded interpretar leu-suenter. Ch'el exprimi cheu buca cun tutta detschartadad sia mira d'unificaziun, ei negin tgisà. Mo co quei hagi de daventar ei aunc per el sez in legn. Ad interim risguarda el en sia grammatica fuormas e plaids ord plirs dialects e regiuns. Pli lunsch va el buc, e remarcablamein avischina el gia avon 100 onns ad in lungatg ch'ei oz normals e normalisau per gronda part. Pér pli tard va el ses pass indeterminai ed ordeifer de tutta lescha organica e de mesira. Cunquei ch'el vegn neuaden cun entginas fuormas novas, crei Bühler dublamein de stuer admonir ad exact studi linguistic: «*La conseguenza ei quella che biars, ils quals tratgan ch'els sappien il romontsch, han aunc d'emprender entginas fuormas e de s'endisar vid quellas*». — En famiglia sappi ins secapescha tschintschar il dialect ch'ins hagi empriu della mumma! Ins vesa era cheu che Bühler, e quei ei ina gronda caussa, distingua denter *dialect* e *lungatg de scartira*. Mo ei semuossa che sia formaziun filologica era buca sufficienta per saver ch'ins astgi buca sfurzar il lungatg de scartira e de cultura senza basegns e senza enconuscher ils principis, la profunda veta che mintga lungatg flada, era quel de scartira.

Mo nus lein buca finir nies cuort e munglus studi, senza aunc ina gada punctuar la ferma voluntad de Gion Antoni Bühler de reunir tuts ils dialects romontschs ad **in unic** e soli lungatg de scartira, e quei exprimiu ell'introducziun d'in cudisch e grammatia scretta, summa summarum, en in oreifer lungatg sursilvan:

Nossa tendenza ei pia principalmein quella, d'unir tut ils buns elements de nos divers dialects romontschs tier **in unic** lungatg. Quei ei era cert il sulet remiedi che sa conservar il lungatg romontsch de sia totala perdiziun. La medema tendenza vegn era la «*Societad Retoromontscha*» a perseguitar, ed ins po sperar ch'ei vegni ad unidas forzas ed alla patriotica premura de quella societad a reussir de scaffir cun il temps enzatgei stabil e statteivel per la naziun romontscha. —